

Czemierniki: dzieje wsi, miasta, osady, redakcja naukowa Grzegorz Figiel, Paweł Jusiak, Czemiernickie Towarzystwo Regionalne, Czemierniki 2019, ss. 320

Historia Czemiernik była już przedmiotem badań naukowych. Wśród publikacji dotyczących historii Czemiernik, miasta lokowanego w 1509 r., wymienić należy prace Albina Kopruckowniaka¹, Tomasza Demidowicza², a także publikację pt. „Czemierniki”³ oraz pracę zbiorową wydaną z okazji 500-lecia nadania Czemiernikom praw miejskich – „Czemierniki: ziemia czemiernicka: ludzie, wydarzenia, pamiątki”⁴. W ostatniej z wymienionych znajdują się artykuły dotyczące historii miasta na przestrzeni wieków.

„Czemierniki: dzieje wsi, miasta, osady” to praca zbiorowa, w której czytelnik znajdzie zebraną wiedzę na temat historii Czemiernik od czasów kształtowania się osadnictwa w dolinie rzek Wieprza i Tyśmienicy po czasy współczesne. Autorzy artykułów korzystali ze źródeł oraz z szeregu publikacji, z których należy wymienić źródła przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Lublinie oraz jego Oddziale w Radzynie Podlaskim, Archiwum Narodowym w Krakowie, Archiwum Krakowskiej Kurii Metropolitalnej, Archiwum Archidiecezjalnym w Lublinie, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie, Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie. Do przygotowania tekstów wykorzystano również

---

¹ A. Kopruckowniak, *Dobra ziemskie Czemierniki i ich właściciele w XIX i XX wieku*, [w:] *Społeczeństwo, armia i polityka w dziejach Polski i Europy. Studia z dziejów politycznych i wojskowych dedykowane Profesorowi Benonowi Miśkiewiczowi z okazji jubileuszu siedemdziesięciolecia urodzin*, red. A. Czubiński, B. Lapis, C. Łuczak, Poznań 2002.

² T. Demidowicz, *Czemierniki – krótki zarys dziejów*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 1991, nr 4; idem, *Czemierniki – zarys dziejów*, Biała Podlaska 1996; idem, *Pan na Czemiernikach*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 1992, nr 3–4; idem, *Raczyński Karol Rroger*, [w:] *Bialskopodlaski biograficzny słownik sportowy*, red. T. Demidowicz, Biała Podlaska 1998.

³ *Czemierniki*, oprac. I. Kaczorek, J. Szostakiewicz, Radzyń Podlaski 2000.

⁴ *Czemierniki: ziemia czemiernicka, ludzie, wydarzenia, pamiątki*, red. M. Mazurek, Czemierniki 2009; *Czemierniki: ziemia czemiernicka, ludzie, wydarzenia, pamiątki*, t. 2, red. M. Mazurek, Czemierniki 2013.

zbiory Archiwum Parafialnego w Czemiernikach, Archiwum Szkoły w Czemiernikach, Archiwum Urzędu Gminy Czemierniki. Podczas pracy nad tekstami wykorzystano też bogatą literaturę przedmiotu, w tym m.in. opracowania dotyczące kształtowania osadnictwa na terenie Lubelszczyzny Anny Sochackiej, Stanisława Litaka i Ryszarda Szczygła oraz Tomasza Pietrzeli na temat wyników badań archeologicznych w dolinie rzeki Tyśmienicy, Eugeniusza Niebelskiego na temat powstania styczniowego, a także prace wspomnianych powyżej Albina Koprukowniaka i Tomasza Demidowicza oraz biogramy właścicieli dóbr klucza czemiernickiego i inne.

Monografia Czemiernik wydana przez Czemiernickie Towarzystwo Regionalne w 2019 r. składa się z siedmiu rozdziałów podzielonych zgodnie z chronologią i obejmujących czasy od późnego średniowiecza do roku 2019. W dwóch pierwszych rozdziałach poznajemy historię Czemiernik w późnym średniowieczu oraz dzieje majątku w posiadaniu Firlejów w XVI w. Teksty zostały przygotowane przez Pawła Jusiaka. W pierwszym z artykułów autor swoimi badaniami obejmuje początki funkcjonowania Czemiernik jako osady, przybliżając jednocześnie rozwój osadnictwa w dolinie rzek Wieprza i Tyśmienicy w okresie średniowiecza, następnie powstanie oraz rozległość parafii w Czemiernikach, a także postaci właścicieli majątku do końca XVI w. Opisując początki istnienia osady, odwołuje się do literatury tematu oraz do wyników badań archeologicznych na tym terenie, które potwierdzają istnienie w okolicy osiemnastu miejscowości znanych ze źródeł. Tworzyły one skupisko osadnicze na cypłach w dolinach rzek Wieprza i Tyśmienicy oraz ich dopływów. Czemierniki należą tu do jednych z najstarszych.

Postaci właścicieli majątku czemiernickiego w XVI w. przybliży drugi artykuł, zatytułowany „Czemierniki w posiadaniu Firlejów (do końca XVI wieku)”. Znajdziemy tu biografie kolejnych właścicieli dóbr czemiernickich: Mikołaja Firleja herbu Lewart, jego syna Piotra, następnie Jana Firleja, syna Piotra, Mikołaja Firleja, syna Jana, oraz Henryka, syna Jana. W tym tekście Paweł Jusiak omówienie tematu rozpoczął od przybliżenia postaci Mikołaja Firleja z Dąbrowicy, fundatora miasta Czemierniki, senatora, dyplomaty i zaufanego współpracownika kolejnych Jagiellonów na tronie, którzy hojnie go uposażali. Kariera Mikołaja Firleja może być przykładem jednej z większych w Polsce na przełomie XV i XVI w. Firlej pełnił funkcję m.in. wojewody lubelskiego, wojewody sandomierskiego, a następnie hetmana wielkiego koronnego. Przedstawiając kolejne postaci z rodu Firlejów, autor skupia się nie tylko na biografjach, działalności publicznej, ale także na rozwoju posiadanych przez nich majątków, w tym Czemiernik i Kocka.

Zagadnienia związane z procesem lokacyjnym miasta oraz jego rozwojem w XVI w. szerzej zostało omówione w trzecim z artykułów, zatytułowanym „Powstanie miasta Czemierniki i jego dzieje w XVI wieku”. Autorem tekstu jest Ryszard Szczygieł. Opisując złoty wiek w dziejach Czemiernik, rozpoczyna od omówienia przyczyn lokacji miasta w 1509 r., wśród których wymienia aktywizację gospodarczą pogranicza po zawarciu unii polsko-litewskiej oraz sprzyjającą koniunkturę ekonomiczną. Następnie porusza zagadnienia prawne dotyczące lokacji, w tym kwestię dokumentu fundacyjnego, którego treść znana jest jedynie dzięki kopii wpisanej do Metryki Koronnej. Omawiając treść przywileju, autor podkreśla jego wyjątkowość wśród innych tego rodzaju aktów z XVI w. Nietypowość wynika z dwóch postanowień króla: po pierwsze z udzielonej zgody na zbudowanie miasta we wsi Czemierniki, po drugie z obdarowania miasta oraz związanych z nim trzech wsi prawem niemieckim w odmianie magdeburskiej. Autor porusza również zagadnienia odnoszące się do lokacji przestrzennej i rozwoju miasta, początków życia miejskiego oraz życia gminy w XVI stuleciu, w tym organizacji władz miejskich, kancelarii, stosowanej pieczęci miejskiej, mieszkańców miasta i ich zajęć. Artykuł przybliży również administrację miasta oraz powinności jego mieszkańców, a także relacje na linii miasto – właściciel, wskazując zaangażowanie kolejnych Firlejów w sprawy gminy. Na zakończenie autor omawia losy Parafii pw. św. Stanisława w Czemiernikach w XVI w.

Wiedzę na temat Czemiernik w kolejnych okresach – XVII i XVIII w. – przybliży tekst Dariusza Kupisza pt. „Czemierniki w XVII i XVIII wieku”. W artykule znajdziemy informacje dotyczące przynależności administracyjnej Czemiernik oraz właścicieli, wśród których w XVII i XVIII w. wymienić należy przedstawicieli rodzin Firlejów, Sobieskich, Humieckich i Małachowskich. Najwięcej miejsca autor poświęca Henrykowi Firlejowi, synowi Jana, którego zalicza do dziedziców dbających o rozwój miasta. Wyrazem starań o dobra były m.in. wydane przywileje, fundacja nowego kościoła, a także wzniesienie w Czemiernikach rezydencji. W latach 80. XVII stulecia właścicielem dóbr czemiernickich został król Jan III Sobieski. Klucz zarządzany były wówczas przez bliskiego współpracownika monarchy Stanisława Antoniego Szczukę, dziedzica Szczuczyna oraz położonego w sąsiedztwie Czemiernik Radzyna, od 1699 r. podkanclerzego litewskiego. To Szczuka w okresie, kiedy majątek posiadał królewicz Jakub Sobieski, dzierżawił dobra czemiernickie. Po śmierci podkanclerzego Szczuki królewicz przekazał włości wojewodzie podolskiemu Stefanowi Humieckiemu, który w 1712 r. przejął Czemierniki w zastaw, a kilka lat później prawo do dziedziczenia miasta i wiosek należących do klucza. Autor przybliży zmiany właścicieli dóbr

w kolejnych latach aż do czasów Stanisława Małachowskiego, który majątek przejął w latach 80. XVIII stulecia. W artykule brak niestety szczegółów co do rozległości dóbr w tym okresie. Dariusz Kupisz badaniami obejmuje zagadnienia związane z przemianami w przestrzeni miejskiej, budową nowej świątyni. Przedstawia również historię budowy zamku, w którym na przełomie 1625 i 1626 r. przebywał chroniący się przed epidemią król Zygmunt III Waza wraz z królową Konstancją, córką Anną oraz dworem. W artykule autor omówił także stan ludności, życie gospodarcze miasta, powinności mieszkańców wobec właściciela i państwa, ustroj gminy miejskiej oraz życie religijne i społeczne w Czemiernikach. Artykuł uzupełniają dwa aneksy: spisy właścicieli nieruchomości w Czemiernikach – chrześcijan w 1793 r. oraz czemiernickich Żydów w 1789 r.

Dzieje Czemiernik w okresie zaborów przybliży piąty rozdział. Grzegorz Figiel w artykule pt. „Czemierniki w czasach zaborów 1795–1918” przedstawił historię Czemiernik do czasów odzyskania przez Polskę niepodległości. Tekst, podobnie jak poprzednie, został podzielony na podrozdziały. Autor przedstawia w nich przynależność administracyjną Czemiernik w omawianym okresie, właścicieli dóbr czemiernickich, w tym Małachowskich, Steckich, Radziwiłłów, Krasieńskich, Raczyńskich, rozległość majątku oraz zmiany wynikające z podziałów włości w XIX w. W artykule szeroko omawia gospodarkę dóbr oraz życie miasta aż do czasu utraty praw miejskich w 1869 r. Oddzielnie w artykule zostały omówione wydarzenia z okresu powstania styczniowego oraz jego następstwa, a także dzieje parafii.

Historię Czemiernik w okresie międzywojennym, w latach okupacji niemieckiej oraz w pierwszym dziesięcioleciu po zakończeniu II wojny światowej przedstawił Janusz Kłapeć w artykule pt. „Czemierniki w latach 1918–1956”. W tekście znajdziemy informacje na temat wydarzeń związanych z przejmowaniem władzy przez lokalne struktury POW w 1918 r. i jej kształtowaniem, rozwojem szkolnictwa oraz założonych w gminie organizacji i stowarzyszeń, w tym Kółka Rolniczego, Ochotniczej Straży Pożarnej, Związku Strzeleckiego, drużyn harcerskich prowadzonych przez Michała Lisowskiego. Autor opisuje również historię parafii w Czemiernikach, jej granice, proboszczów oraz ważniejsze wydarzenia związane z życiem religijnym mieszkańców Czemiernik. W części dotyczącej okresu II wojny światowej znajdziemy informacje dotyczące wydarzeń z września 1939 r., w tym echa bitwy pod Kockiem, form eksploatacji społeczeństwa polskiego stosowanych przez okupanta niemieckiego, działań konspiracyjnych Polaków, organizacji struktur ruchu oporu oraz życia codziennego lokalnej społeczności. Zakres zagadnienia dotyczącego historii Czemiernik

w latach 1944–1956 obejmuje organizację władz, działalność Urzędu Bezpieczeństwa, charakterystykę ludności miasteczka, organizację i funkcjonowanie szkolnictwa, losy parafii i duchownych związanych z Czemiernikami.

Artykuł siódmy to tekst pt. „Czemierniki w latach 1957–1989 – zarys problematyki”. Autorzy: Grzegorz Figiel i Marian Mazurek przybliżyli zagadnienia dotyczące kwestii administracyjno-ustrojowych, służby zdrowia, szkolnictwa oraz Parafii pw. św. Stanisława w Czemiernikach, dokładniej ukazując postać jej długoletniego proboszcza, ks. Jana Poddębniaka. W tekście znalazły się także zestawienia (tabele) wymieniające kolejnych przewodniczących Gromadzkiej Rady Narodowej w latach 1954–1972, Gminnej Rady Narodowej i Naczelników Gminy Czemierniki w latach 1973–1990.

Wydarzenia z ostatnich blisko trzydziestu lat dotyczące historii, polityki i kultury na terenie gminy Czemierniki zostały zebrane w kalendarium. Zestawienie pt. „Czemierniki w latach 1990–2019: historia, kultura, polityka. Kalendarium” zostało przygotowane przez Ireneusza Kaczorka, Mariana Mazurka, Kazimierza Sobieszka.

Pracę zamyka wykaz źródeł i literatury wykorzystanej do przygotowania publikacji. To cenne zestawienie bibliograficzne dotyczące historii Czemiernik na przestrzeni wieków. Dodatkowym walorem pozycji są ilustracje i zdjęcia, które wzbogacają teksty artykułów.

Monografia zatytułowana „Czemierniki: dzieje wsi, miasta, osady” to solidne kompendium wiedzy na temat dziejów Czemiernik od późnego średniowiecza po czasy współczesne. W artykułach dotyczących historii miejscowości od średniowiecza do roku 1957 praca zestawia dotychczasowe wyniki badań naukowych dotyczące kształtowania osadnictwa na terenie doliny rzek Wieprza i Tyśmienicy, powstania Czemiernik i lokacji miasta, biografii jego kolejnych właścicieli, losów miasta i dóbr Czemierniki w okresie zaborów, w tym zmieniających się granic majątku, historii Czemiernik w okresie dwudziestolecia międzywojennego i okupacji niemieckiej. Ostatnie dwa artykuły, chronologicznie obejmujące lata 1957–2019, w tym kalendarium dziejów z lat 1990–2019, stanowią punkt wyjścia do dalszych badań nad współczesną historią Czemiernik, również w odniesieniu do życia gospodarczego, politycznego, społecznego i kulturalnego.